

Preussiske kongeslotte

Af ph.d. Mikael Frausing, Dansk Center for Herregårdsforskning

Berlin var gennem århundreder hovedstad i Preussen, der i perioden 1650-1900 gik fra at være kurfyrstendømme og en mellemstor stat i Det Tyske Rige til at blive Europas stærkeste militærmagt. Imens byggede de preussiske konger stadigt mere overdådige slotte, som fra midten af 1700-tallet mere og mere blev henlagt til byen Potsdam, omkring 30 kilometer syd for Berlin. Denne artikel vil følge udviklingen og de skiftende idealer i 250 års preussisk slotsarkitektur fra barok til historicisme. På et overskueligt geografisk område ligger spredt omtrent et dusin større og mindre slotte fordelt på fem-seks store haveanlæg, der repræsenterer noget af det ypperste inden for europæisk bygningskunst, og som er

I 1701 lod Frederik den 1. (1657-1713) sig krone som den første konge af Preussen, og han begyndte straks at cementere sin nye status med et meget stort og meget pompøst byggeprogram. Et lille sommerslot uden for Berlin blev udvidet, så der mod have-siden blev skabt en pragtfacade i stil med Versailles, og i 1705 fik midterpartiet tilføjet den karakteristiske kuppel. Charlottenburg blev stærkt beskadiget under Anden Verdenskrig, men er nu genopbygget og indrettet som museum. Foto: Hans Bach. Copyright: Stiftung Preussische Schlösser und Gärten.

udnævnt som UNESCO World Heritage Site: *Slotte og Parker i Berlin og Potsdam.*

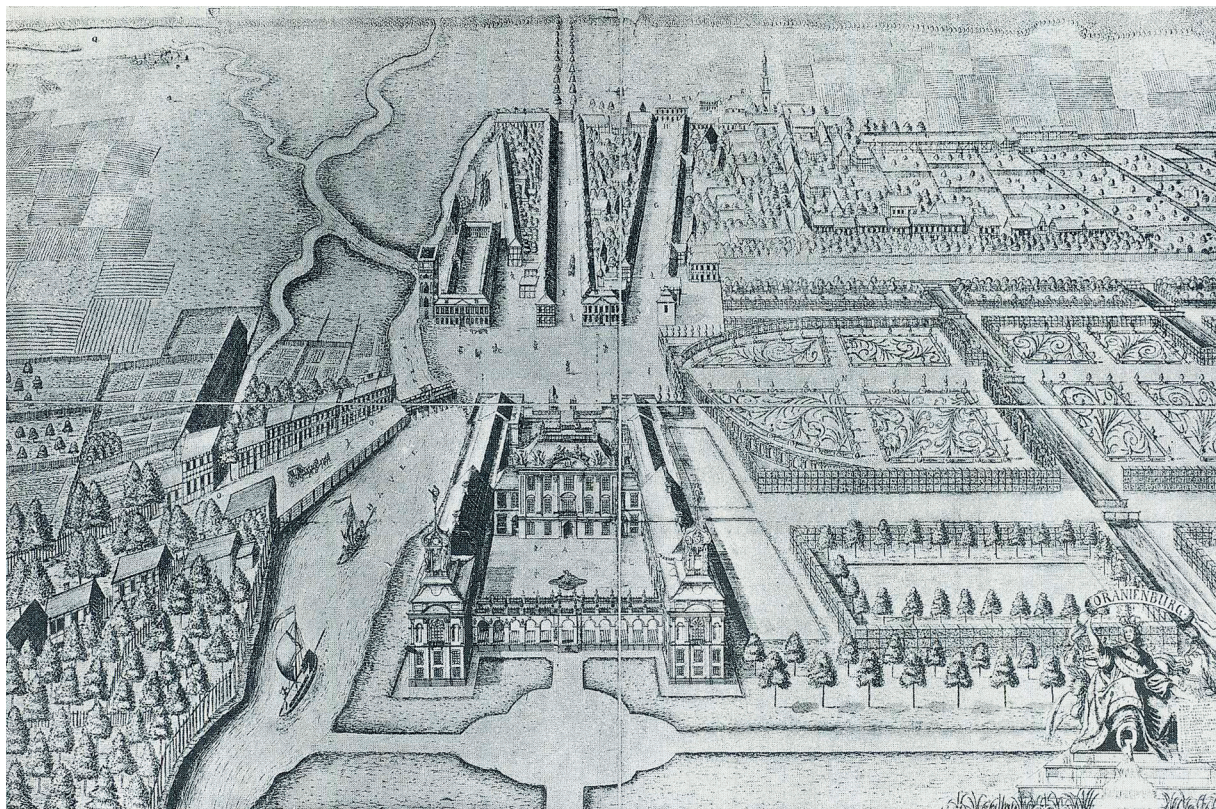
Barok:

Sommerpaladser for to kurfyrstinder

Ved afslutningen af Trediveårskrigen i 1648 var kurfyrst Frederik Wilhelm af Brandenburg-Preussen (1620-1688) herre over et af de mest ødelagte landområder i Centraleuropa. Dobbelttriget Brandenburg-Preussen havde i ekstraordinær grad været udsat for krigens rædsler, og landets fjender havde mere end én gang stået ved Berlins porte. Over de næste 40 år genopbyggede Frederik Wilhelm riget, styrkede militæret og udvidede territoriet – fortjenester, for hvilke eftertiden har givet ham tilnavnet „Den Store Kurfyrste“.

Krigens ødelæggelser havde også ramt det lille jagtslot og landsbyen Bötzwow nord for Berlin. Måske var det derfor, at han i 1650 forærede hele området til sin hustru, Louise Henriette af Oranien (1627-1667), der var opvokset i det hollandske fyrstehus. Hun var særligt glad for det flade landskab med floden Havel, og her byggede hun et lille sommerpalads, som fik

Oranienburg omkring 1711. Louise Henriette af Oranien (1627-1667) hentede arkitekter uddannet i Nederlandene til at opføre et lille lystslot. Efter hollandsk forbillede blev slottet indrettet med rige samlinger af porcelæn og var omgivet af en herskabelig park med blomster, buske og træer til den ene side og floden Havel til den anden. Efter Louise Henriettes død blev slot og park udvidet til et stort anlæg i barokstil, der omkring år 1700 blev beskrevet som „det prægtigste af de preussiske kongeslotte“. Tegning af Daniel Petzold 1711. Wikimedia Commons.

navnet *Oranienburg*. Den lille landsby omkring slottet tog snart samme navn. Her kunne hun trække sig tilbage fra hoffets forpligtelser til en verden, der var minutiøst indrettet, så den vakte minder fra hen-

des barndom i Nederlandene. Louise Henriette af Oranien døde ung, og da hendes søn overtog tronen, blev både bygninger og park udbygget til et pragtanlæg i den nye franske barokstil.

Det Gyldne Galleri på Charlottenburg er en opvisning i 1700-tallets forfinede og overdådige rokoko. Charlottenburg blev først opført som et mindre sommerpalads uden for Berlin, men senere ombygget ad flere omgange. Frederik den Store udvidede slottet omkring 1740 med „Nye fløj“, som blev udsmykket med rokokointeriører, der kom til at definere stilen ved hoffet i de følgende årtier. Charlottenburg er i 2017 Berlins største slot og anvendes fortsat til repræsentative formål, for eksempel statsbesøg. Foto: CSM. Copyright: Stiftung Preussische Schlösser und Gärten.

Oranienburg blev dog snart overstrålet af nye pragtbyggerier omkring Berlin. Sønnen, den pragtglade Frederik den 1. (1657-1713), indledte et byggeprogram, der skulle gøre Berlin til en strålende hovedstad, som kunne konkur-

rere med Paris og Wien. Et højdepunkt var anlæggelsen af *Unter den Linden* som den centrale boulevard gennem byen prydet af pragtfulde palæer. Dertil kom ikke mindre end 22 slotte, der blev anlagt i og omkring Berlin.

Sans Souci set fra havesiden med vin-terrasser og „Den franske rondel“ med marmorskulpturer af romerske guder. Sans Souci repræsenterer et af rokokoens mesterværker. Den tunge og pompøse barok er her afløst af et lyst og let, mere feminint udtryk. Sans Souci hæver sig mod syd over terrasser anlagt med vinstokke, og motivet går igen i slottets indretning, hvor vinranker pryder alle slottets værelser. Frederik den Store kaldte stedet for sin vingård (la vigne), hvor han kunne leve tilbagetrukket fra verden, omgivet af bøger, kunst og musik. Foto: Hans Bach. Copyright: Stiftung Preussische Schlösser und Gärten.

Et af disse var det sommerpalads, som hustruen, Sophie Charlotte af Hannover (1668-1705), fik opført lidt uden for Berlin omkring 1690, mens hun endnu

„blot“ var kurfyrstinde og ikke endnu havde fået titel af dronning. Det var oprindeligt et lille lystslot i hollandsk stil, men blev ligesom *Oranienburg* stærkt

udvidet og ombygget til et pragtslot i barokstil. Ved dronningens tidlige død i 1705 blev slottet omdøbt til *Charlottenburg*, og nye, omfattende byggearbejder blev iværksat.

Resultatet fremstår som et af hovedværkerne i Berlins barokarkitektur, men slottet var nær aldrig blevet færdigt. I 1713 døde Frederik den 1., og hans efterfølger på tronen standsede al byggeaktivitet med omgående virkning. Hoffets udgifter blev skåret ned til et minimum, og han kastede sig i stedet over en storstilet udbygning af militæret.

Det var først, da Frederik den 2. (1712-1786) besteg tronen små 30 år senere, at der igen kom gang i byggeriet. Han fuldendte facaden med slottets „Nye fløj“ i den oprindelige barokstil, men indvendigt blev slottet udsmykket i den moderne stil: rokokoen.

Rokoko:

Frederik den Stores slotte i Potsdam

Endnu mens han var i gang med ombygningen på *Charlottenburg*, begyndte Frederik den 2. – som allerede i sin levetid fik tilnavnet „den Store“ – at planlægge opførelsen af et nyt sommerslot i byen Potsdam syd for Berlin. Omgivet af søer og skove byggede han her en idealverden kun for sig selv. Stedet kaldte han *Sans Souci* (Sorgenfri).

Sans Souci blev opført efter en symmetrisk grundform, hvor husets midterakse udgøres af Vestibulen og Havesalen. Slottets gæster blev mødt af en skulptur af krigsguden Mars med våbnene lagt for sine fødder. Det var en markering af, at *Sans Souci* skulle

Frederik den Store (1712-1786) så sig selv som den oplyste monark, der i tråd med Oplysningstidens tanker havde ansvar for samfundets udvikling og sørgede for undersåtternes ve og vel. Middagsselskaberne på Sans Souci var berømte over hele Europa, hvor kongen inviterede tidens fremmeste filosoffer, videnskabsmænd og kunstnere til intellektuelle samtaler ved middagsbordet i havesalen. Maleriet er en senere fortolkning. Tafelrunde, malet af Adolph Menzel cirka 1852. Wikimedia Commons.

være et sindbillede på fred og idyl, hvor kongen kunne trække sig bort fra krig og politik.

I modsætning til andre kongeslotte blev *Sans Souci* ikke skabt til den form for ceremoniel pragt-

Fabeldyr, der snor sig ind i hinanden. Detalje fra vægdekoration i Grottesalen i Neues Palais. Foto: Wolfgang Pfauder. Copyright: Stiftung Preussische Schlösser und Gärten.

udfoldelse, der ellers var fast bestanddel i tidens europæiske hoffer, som for eksempel på *Versailles*. I sammenligning var *Sans Souci* intimt og privat, et stærkt iscenesat idealbillede på et tilbagetrukket liv helliget litteraturen, kunsten, filosofien og musikken. Slottet var indrettet med kongens private appartement til den ene side: gallerigang, forgemak,

musikværelse, arbejdsværelse og bibliotek. Til den anden side lå fire enkle gæsteværelser.

Frederik den Store boede på *Sans Souci* i sommerhalvåret resten af sit liv, og allerede i sin samtid blev slottet arkitektonisk, kunstnerisk og politisk et forbillede for den europæiske intellektuelle elite. Kulturelt blev Preussen således et europæisk kraftcenter for udbredelsen af oplysningstidens tanker.

En langvarig effekt af opførelsen af *Sans Souci* blev, at Potsdam herefter blev det foretrukne opholdssted for de preussiske konger. Ikke mindre end syv større kongeslotte blev opført i Potsdam frem til 1918 – fordelt på adskillige store parker. Haven omkring *Sans Souci*, der oprindeligt var et strengt symmetrisk anlæg, blev i tidens løb omdannet til en kolossal engelsk landskabspark med pavilloner, skulpturer og andre eksotiske indslag.

Udbygningen af Potsdam som residensby begyndte allerede i Frederik den Stores levetid. I modsatte ende af parken, og for enden af en 2,5 kilometer lang symmetriakse, fik han opført *Neues Palais* (Nye Palads) som en bombastisk fejring af sejren i Syvårskrigen 1763. Her kunne Frederik den Store, i sikker afstand fra det mere private *Sans Souci*, underholde sine kongelige gæster med den form for repræsentativ pragtudfoldelse og ceremoniel, som hørte til hofkulturen i 1700-tallet.

Neues Palais afsluttede Frederik den Stores byggerier i Potsdam, og mens det øvrige Europa så småt var begyndt at vende sig mod den nye stilart, klas-

Neues Palais er et festfyrværkeri af legende og fantasifulde motiver, der viser rokokoens særlige fascination af huler, klipper og muslinger. Fra parken gik man direkte ind i den fantastiske og gådefulde Grottesaal (Grottensaal), egentlig havesalen, der blev skabt som underjordisk grotte direkte under slottets festsal. Her kunne gæsterne gå på opdagelse blandt klippestykker, marmor, muslinger og halvædelsten udfærdiget i kunstfærdigt udformede mønstre og maritime motiver som fisk og søuhyrer. Foto: Wolfgang Pfauder. Copyright: Stiftung Preussische Schlösser und Gärten.

sicismen, havde Frederik den Store stædigt holdt fast i den særlige preussiske eller „frederikanske“ rokoko-stil. I 1786 døde han i arbejdsværelset på *Sans Souci*. Karakteristisk for hans selvopfattelse, men måske mindre åbenlyst for dagens besøgende på de overdådige kongeslotte, han skabte, ønskede han en begravelse i overensstemmelse med sin livsfilosofi: „Jeg har levet som filosof og vil begraves som én – uden pomp, uden pragt og uden den mindste form for ceremoni“.

Klassicisme:

Dronning Luise, tre prinser – og Karl Schinkel

Det indvarslede derfor en ny tid, da kong Frederik Wilhelm den 3. (1770-1840) og dronning Luise af Mecklenburg-Strelitz (1776-1810) besteg tronen i 1797. Det unge kongepar rykkede ind på *Charlottenburg*, hvor de gammeldags og forældede rokokomøbler blev gemt bort. Da der senere skulle indrettes et nyt appartement til dronningen, faldt valget på den unge komet blandt Berlins arkitekter: Karl Schinkel (1781-1841). Dronningen nåede dog knap at tage de nyindrettede rum i brug, inden hun døde pludseligt i 1810. „Königin Luise“ blev omgærdet af en stærk national tilbedelse og blev selve sindbilledet på romantikkens idealkvinde: Den kærlige mor og opofrende hustru, der kombinerede ungdom og skønhed med dyd, mod og elegance. Hendes mausoleum i parken ved *Charlottenburg* blev et valfartssted for folket og var – naturligvis – udformet af Karl Schinkel.

Midt i 1820'erne var Karl Schinkel den ubestridte stjerne blandt de preussiske arkitekter, og han havde

fra sin position som kongelig bygningskommissær haft afgørende indflydelse på udformningen af klassicismen i Berlin og Preussen. Da Frederik Wilhelm og dronning Luises tre sønner – kronprins Frederik Wilhelm (1795-1861), prins Wilhelm (1797-1888) og prins Carl (1801-1883) – nåede voksenalderen, fik de da også hver især, og i kort rækkefølge efter hinanden, opført nye slotte i Potsdam med tegninger af Schinkel.

Den yngste af prinserne var først ude. Det smukke og harmoniske *Schloss Glienecke* var tegnet af Schinkel og stod færdigt i 1825. Det var de følgende 60 år bolig for prins Carl, hvor han blandt andet opbyggede en stor samling af antikke og middelalderlige genstande.

Allerede året efter var Karl Schinkel tilbage i Potsdam, hvor han begyndte opførelsen af *Charlottenhof* til kronprinsen, den senere Frederik Wilhelm den 4. Kronprinsen var stærkt interesseret i kunst og arkitektur og havde Frederik den Store som sit store forbillede, og slottet blev henlagt til en nyanlagt landskabspark forbundet med *Sans Souci*.

Charlottenhof var beregnet til kronprinseparets retræte fra hoffet og var, i lighed med *Sans Souci*, indrettet til private ophold og med ganske få og simple gæsteværelser. Kronprinseparets afdeling var, i modsætning til tidligere, ikke indrettet med separate appartementer, men med et fælles soveværelse, to arbejdsværelser, dagligstue og spise-stue. De kongelige havde overtaget borgerlige idealer om et fælles familieliv bygget på kærlighed.

Dronning Luises (1776-1810) soveværelse på Charlottenburg var den første opgave, den unge arkitekt Karl Schinkel (1781-1841) udførte for kongefamilien. Indretningen fremviser klassicismens nye formsprog med sans for romantikkens følsomhed og naturlighed. Den svage antydning af solopgang blev opnået ved hjælp af hvide lærredsvævede, slørlette og gennemsigtige gardiner (voile), der var ophængt foran lyserøde vægge. Foto: Wolfgang Pfauder, Stiftung Preussische Schlösser und Gärten.

Frederik Wilhelm den 4. fortsatte i sin regeringstid med at bygge i Potsdam, hvor han blandt andet

tilføjede to sidebygninger til *Sans Souci* og det imponerende *Orangerischloss*. I mellemtiden var moden

Schloss Glienecke. Prins Carl (1801-1883) tegnede selv skitser til sin „italienske drøm“ efter en rejse i 1822, men selve ombygningen til den italiensk-inspirerede villa og have blev lagt i hænderne på Karl Schinkel. Den italienske stemning er smukt indfanget på denne tegning af August Haun fra 1837. Wikimedia Commons.

dog skiftet igen, og endnu en gang var det hofarkitekten Karl Schinkel, som førte an.

Historicisme:

Tysk middelalder og engelsk Tudor

Prins Wilhelm var den næstældste af de tre preussiske prinser, og som sine brødre ville han også have sin egen sommerresidens i Potsdam. I 1833 købte han området Babelsberg i et kuperet terræn på bredden af Glieneckesøen, hvorfra man havde udsigt over Potsdam og til brorens *Schloss Glienecke*. Arbejdet gik straks i gang, og *Schloss Babelsberg* stod færdigt i 1835, endnu en gang med Karl Schinkel og Ludvig Persius som arkitekter. Denne gang dog ikke som en italiensk eller romersk villa, men som en tysk middelalderborg.

Prins Wilhelm og især hans hustru, Augusta von Sachsen-Weimar (1811-1890), delte tidens fascination af middelalderens gotiske arkitektur. Parret stillede meget præcise krav til det nye slot, der i første omgang blev et beskedent hus med tårn og gotiske vinduer. I 1840 blev Wilhelm udnævnt som kronprins, da hans barnløse storebror besteg tronen.

Den nye status stillede større krav til repræsentation og resulterede blandt andet i en storstilet udbygning af *Schloss Babelsberg*. Efter ombygningen, der varede helt indtil 1849, var slottet udvidet til en kolossal bygning, der var en fantasifuld kombination af tysk borg og engelsk nygotik. Ægteparret fortsatte med at benytte *Schloss Babelsberg*, også efter at han besteg tronen som kong Wilhelm

Charlottenhof, opført 1826-1829. Charlottenhof regnes blandt et af Karl Schinkels mesterværker inden for den preussiske klassicisme. Inspireret af et besøg i Pompeji og Herculaneum skabte han, sammen med eleven Ludvig Persius (1803-1845) og havearkitekten Peter Joseph Lenné (1789-1866), Charlottenhof som en romersk villa placeret i en have med vandkunst, kanaler, bassiner og fontæner. En stor portal med fire klassiske søjler dominerer havefacaden, der fører ind til spisesalen. Karl Schinkel stod også for interiøret, hvor den pompøse overdådighed var erstattet af en neddæmpet og formel enkelhed præget af marmor, stærke farver og møbler designet af Schinkel. Foto: Jürgen Homuth. Copyright: Stiftung Preussische Schlösser und Gärten.

den 1. i 1861 og ti år senere som kejser af det samlede Tyskland.

Efterfølgeren på tronen blev barnebarnet Wilhelm den 2. (1859-1941). Han havde haft sin barndom i *Neues Palais*, der var blevet moderniseret i forældrenes levetid, og da han overtog tronen i 1888, foretrak han at indrette sig i sit barndomshjem. Hans mor fik 30 dage til at fraflytte slottet. Som den første regent i flere generationer opførte den ellers stærkt selvbevidste unge kejser ikke nye slotte til sig selv.

I 1905 blev der holdt bryllup mellem kronprins Frederik Wilhelm (1882-1951) og prinsesse Cecilie af Mecklenburg-Schwerin (1886-1954). Parret rykkede ind i et af de efterhånden utallige ledige kongeslotte omkring Potsdam, alt imens man planlagde en ny modernisering og udvidelse af *Schloss Babelsberg*. I sidste ende blev planerne dog opgivet, fordi slottet alligevel var håbløst gammeldags, og under en rejse i England i 1911 fik kronprinseparret inspiration til at lade deres nye slot opføre i historicistisk engelsk Tudor-stil.

Arbejdet på *Cecilienhof* begyndte i 1913 og fortsatte med afbrydelser gennem Første Verdenskrig.

I slutningen af 1800-tallet var Schloss Babelsberg om sommeren det politiske centrum for Preussen og Tyskland – ja, i perioder endog for hele Europa, da Tyskland var vokset frem som kontinentets største og stærkeste rige. Efter Wilhelm den 1.s død i 1888 stod slottet tomt og blev efter overenskomst med kongefamilien i 1927 overtaget af den tyske stat og indrettet til forskellige institutioner. Efter en storstilet restaurering er slottet igen åbnet i 2017. Foto: Kai-Britt Albrecht. Copyright: Stiftung Preussische Schlösser und Gärten.

Slottet blev opført i bindingsværk i to etager, og både den asymmetriske grundplan, der bredte sig over tre lukkede gårdrum, den bevidste brug af karnapper, som nærmest knopskød ud fra bygningskroppen, og de rigt dekorerede skorstene i røde mursten gav slottet sit karakteristiske præg af 1500-tallets engelske slotte og herregårde. De 176 værelser var indrettet i en historisk stil med træpaneler, blyindfattede vinduer og tunge møbler, men slottet kunne samtidig prale af de mest moderne bekvemmeligheder såsom indlagt vand og separate badeværelser. Som noget nyt var slottet opvarmet med centralvarme og kunne således bebos året rundt.

Slottet stod færdigt i 1917, hvor kronprinsessen kunne flytte ind med parrets seks børn, mens hendes mand fortsat var udstationeret ved fronten. Opholdet på *Cecilienhof* varede dog kun kort, for afslutningen på Første Verdenskrig i 1918 blev også afslutningen på det tyske kejserrige. Kongen og kronprinsen måtte abdicere og drage i eksil, og alle de kongelige slotte, inklusive *Cecilienhof*, blev beslaglagt af den tyske stat. Kronprinsesse Cecilie blev dog boende i endnu nogle år i et forsøg på at hævde kongefamiliens ret, både til slottet og til kronen i videre forstand, gennem de tumultariske tilstande i tiden efter krigens afslutning. Først i 1920 forlod hun *Cecilienhof* og Potsdam.

Ved en overenskomst i 1926 fik kronprinseparret tilbageleveret *Cecilienhof*, og i de følgende år fungerede slottet som deres officielle residens, hvor de modtog besøg fra Europas kongelige og andre pro-

minente gæster. For eksempel var Cecilies nevø, den danske kronprins Frederik, med sin hustru, Ingrid, på besøg i 1936. Afslutningen på Anden Verdenskrig tvang dog endnu en gang familien væk fra *Cecilienhof*.

Da de russiske hære nærmede sig Berlin og Potsdam, flygtede kronprinsen og kronprinsessen mod vest og til det, som kort efter blev til Vesttyskland. Frederik Wilhelm boede i et lille hus i en landsby for foden af slægtens stamsæde, *Hohenzollern Burg*. Parret var separeret, og Cecilie flyttede omkring, mens hun fortsatte med at leve med en fornemmelse af at være på midlertidigt ophold, inden hun skulle vende hjem. Hun døde i et hus i Stuttgart i 1954 og blev begravet hos sin mand i Hohenzollernernes gravkapel i *Hohenzollern Burg*.

Cecilie af Mecklenburg-Schwerin (1886-1954) som kronprinsesse i 1908, da fremtiden endnu tegnede lys. Cecilienhof i Potsdam blev opkaldt efter den populære prinsesse, som hele to gange blev tvunget til at flytte fra slottet, der bærer hendes navn. Portræt af Caspar Ritter. Wikimedia Commons.

Litteratur:

Clark, Christopher: *Iron Kingdom. The Rise and Downfall of Prussia 1600-1947*, Penguin Books 2007.

Gundermann, Iselin: „Kronprinzessin Cecilie“, i: Stiftung Preussische Schlösser und Gärten (red.): *Charlottenburg, Royal Prussia in Berlin*, Prestel 2013.

Stiftung Preussische Schlösser und Gärten (red.): *Prussian Residences, Royal Palaces and Gardens in Berlin and Brandenburg*, Deutscher Kunstverlag, 2013.

Stiftung Preussische Schlösser und Gärten (red.): *Schloss Cecilienhof. Tudor Romanticism and World Politics*, Prestel 2012.

Stiftung Preussische Schlösser und Gärten (red.): *Sanssouci. The Summer Residence of Frederick the Great*, Prestel 2013.

Cecilienhof blev det sidste af de tyske slotte, der opretholdt en funktion som bolig for den kongelige familie. Da kongefamilien måtte flygte efter Anden Verdenskrig, opnåede Cecilienhof dog en ny og varig berømmelse i sommeren 1945. Slottet, som mirakuløst ikke var blevet ødelagt under krigen, blev valgt som ramme om Potsdamkonferencen, hvor sejrherrene Churchill, Stalin og Truman fastsatte fredsbetingelserne for det besejrede Tyskland.

Foto: Hans Bach. Copyright: Stiftung Preussische Schlösser und Gärten.